

De Bredase R.K. Kerkeraad contra het Bisdom Antwerpen: een proces voor de Raad van State (1776)

door

Dr. J. L. M. DE LEPPER

De Rooms-Katholieke kerkeraad die meer dan anderhalve eeuw de kerkelijke zaken der katholieken in Breda beheerde, hield zich niet alleen bezig met de financiële aangelegenheden van de katholieke gemeenschap, maar bemoeide zich ook op ruime schaal met de organisatie van het kerkelijk leven. Het is daarom heel begrijpelijk dat de raad ook invloed trachtte uit te oefenen op de benoeming der pastoors en kape-laans. Reeds vanaf het begin verlangde men zoveel mogelijk zeggenschap over de aanstelling van de priesters die in de stad de zielzorg zouden uitoefenen. Dit kan o.a. blijken uit een verklaring die een der eerste kerkeraadsliden, Hendrick Gobbinx, in 1684, kort vóór zijn dood, ten overstaan van een vertegenwoordiger van het Antwerpse bisdom aflegde. Hij getuigde dat „alhier binnen Breda altijd in gebruyck is gheweest dat den Kerckenraedt heeft vercosen hunne priesters als pastoors, dewelcke sij daernaer hebben ghepresenteert aen sijn hooghweerde den bisschop van Antwerpen, dewelcke de selve was approberende om alle functies pastorael te bedienen”.¹ Aanleiding tot moeilijkheden heeft dit verlangen naar inspraak in de regel niet gegeven. Het waren ook doorgaans bescheiden termen waarmee de raad aan zijn wensen uiting gaf. Een voorbeeld uit 1742: „... alsoo U Hoogweerde seer wel bekend is, dat alle persoonen ons niet en gelijken, waeromme wij, salva venia [met uw verlof], ootmoedigh versoecken, alvoorens den Heer te senden, daar van kennisse te mogen hebben”. Zolang de bestuurders zich beperkten tot een zo nederig verzoek, was men in Antwerpen wel tot overleg bereid. Slechts in één geval, toen de raad meende zijn aanspraken scherper te kunnen stellen en beweerde een onbetwistbaar recht te hebben om de te

benoemen priesters aan te wijzen, kwam het tot een fel conflict met de bisschoppelijke curie.

In het najaar van 1775 was pastoor Smits van de Brugstraatse kerk ernstig ziek geworden en van de laatste sacramenten voorzien. Zijn overlijden scheen binnen afzienbare tijd te verwachten. De leden van de kerkeraad richtten daarom op 4 oktober een schrijven aan de vikarissen van het vakante bisdom Antwerpen (bisschop Van Gameren was op 26 januari 1775 overleden) waarin zij verzochten om bij de benoeming van een opvolger te worden gehoord, zoals dit, schreven zij, „van alle oude teijden” gebruikelijk was geweest.

Op 23 november van hetzelfde jaar is Jacobus Smits inderdaad overleden. De leden van de kerkeraad hadden intussen al voorbereidingen getroffen en met enkele priesters over zijn opvolging onderhandeld. Eerst hadden zij het pastoraat aangeboden aan Theodorus de Veth, een Bredenaar, die op 9 maart 1775 benoemd was als pastoor van Sprundel.² Toen deze weigerde, benaderden ze een Leuvense theologie-student Van Gils. Dit kan niemand anders zijn geweest dan de bekende Ignatius van Gils, die in 1780 pastoor zou worden van de Waterstraatse kerk. Hij was op 6 maart 1773 priester gewijd en behaalde op 18 augustus 1777 de graad van licentiaat in de theologie.³ Maar ook deze tweede genodigde wees het aanbod van de hand. Meer succes schijnt men te hebben gehad bij een derde poging. Want daags na de dood van pastoor Smits reisden twee leden van de kerkeraad, Johannes Petrus van der Borghet en Johannes Josephus Havermans, naar Antwerpen, waar ze aan de vikarissen het voorstel deden om Cornelis Laurentius Smits, uit Oosterhout geboortig en destijds werkzaam als assistent bij de ziekelijke pastoor Nuyts in Dongen, tot pastoor in de Brugstraat te benoemen. Uit het contact dat Smits had met een der leden van de kerkeraad, blijkt ook wel dat deze zich bereid had verklaard om de benoeming te aanvaarden.

Maar de vikarissen die het pastoraat van de Brugstraat reeds hadden toegedacht aan de uit Etten geboortige Lambertus van Gils, een theologie-professor van het Antwerpse seminarie (waarschijnlijk geen familie-lid van de hierboven genoemde Ignatius die uit Oosterhout kwam) wensten op het voorstel niet in te gaan, vooral omdat de Bredase afge-

vaardigden zich beriepen op een recht van voordracht dat zij niet wilden erkennen. Men krijgt de indruk dat de discussie hierover in Antwerpen nogal hoog gelopen is, want toen de vikarissen aan hun bezoekers verzochten om de bewijzen van hun vermeende recht te produceren, weigerden zij dit, omdat zij, naar hun zeggen, „geen wapenen aan den vijand afleijden”. Ook schijnen ze reeds tijdens dit gesprek de bedreiging te hebben geuit dat zij, als Van Gils zou worden benoemd, diens admisie in Den Haag zouden trachten te verhinderen. Iedere priester moest namelijk krachtens het plakkaat van 21 september 1730 een officiële toelating van de Raad van State hebben om de functie waarin hij door de bisschop was aangesteld, te mogen uitoefenen.

De vikarissen hielden voet bij stuk en benoemden op 28 november Lambertus van Gils tot pastoor. Ook de kerkeraad hield het been stijf en voerde zijn dreigement uit. Van Gils was na het ontvangen van zijn benoemingsbrief zo spoedig mogelijk naar Den Haag gereisd om de admisie te regelen. Maar hij bemerkte tot zijn teleurstelling dat men hem vanuit Breda vóór was geweest. Terwijl het uitreiken van het admisiedokument doorgaans maar een formaliteit was die een of twee dagen vorderde, had hij op 8 december nog geen resultaat bereikt. Hij schijnt nog te hebben getracht de toelating te verkrijgen onder de toevoeging „salvo iure utriusque” [onder voorbehoud van het recht van elk van beide partijen], maar ook dit leverde geen succes op. De kerkeraad had namelijk onmiddellijk het verzoekschrift van Van Gils beantwoord met een tegen-rekest, dat op 8 december ontvankelijk werd verklaard. De vikarissen besloten toen de zaak langs juridische weg uit te vechten en begonnen een formeel proces voor de Raad van State. Ook de kerkeraad nam van zijn kant maatregelen: op 6 januari verzond men de nodige bescheiden naar Den Haag; begin februari werden deze, vermoedelijk na enig overleg met de procureur, definitief ingediend.

Het betoog waarmee de kerkeraad zijn standpunt verdedigde, was allesbehalve sterk. Het begon met de vaststelling dat voorheen te Breda een collegiale kerk met een kapittel had bestaan, waarvan de kanunniken door de heer van Breda werden benoemd. Ter adstructie van dit gegeven werd verwezen naar de Beschrijving der Stadt en Lande van Breda van

Thomas Ernst van Goor. Volgens het algemeen kerkelijk recht, zo redeneerde men verder, kwam in een collegiale kerk de collatie van alle beneficies, dus ook van het pastoraat, aan de deken en de kanunniken toe. Gemakshalve vergat men dus dat in Breda de collatie van het pastoraat geschiedde door de heer van Breda, hoewel dit op de aangehaalde bladzijde van Van Goor tot tweemaal toe werd vermeld.⁴ De toepassing van deze opzettelijke geschiedvervalsing was overigens vanuit het standpunt van de kerkeraad heel begrijpelijk: als men het collatie-recht niet aan het kapittel maar aan de heer had toegeschreven, was het recht van de kerkeraad niet meer te verdedigen geweest: het kapittel bestond niet meer, maar er was nog altijd een heer van Breda. Het blijkt ook wel dat de opstellers van het betoog zich van het vroegere collatie-recht der baronnen terdege bewust waren; een van hen, Cornelis Ludovicus Montens, dreigde openlijk dat de kerkeraad in het uiterste geval de prins zou verzoeken als collator van het Bredase pastoraat op te treden.

De veronderstelde rechten van het kapittel moesten in de gedachten-gang van de kerkeraad duidelijk maken dat de bisschop tot 1648, toen het kapittel feitelijk werd opgeheven, geen absoluut benoemingsrecht bezat. Consequent zou geweest zijn te betogen dat de kerkeraad in de rechten van het kapittel was getreden, maar dit schijnt men niet overtuigend te hebben gevonden, want de heer van Breda die het recht had de leden van het kapittel te benoemen, was bij het tot stand komen van de kerkeraad niet gemoeid geweest. Men liet het dus bij een vaag insinueren in deze richting: vanaf 1648, zo argumenteerde men, had de kerkeraad, evenals het kapittel tevoren gedaan had, de kerkelijke zaken der roomsgezinden in Breda geadministreerd; deze had ook geregeld bij voorkomende vakatures overleg gepleegd met de oversten der jezuiten en minderbroeders en met de bisschoppen van Antwerpen om hen te verzoeken de door de kerkeraad gewenste priester aan te stellen, wat steeds was ingewilligd. Waarbij nog moest worden beklemtoond dat de leden van de kerkeraad niet door het bisdom waren aangesteld en daarvan dus volkomen onafhankelijk waren. Zij meenden derhalve zich te kunnen beroepen „op het oude gebruik en de possessie” en verzochten op die grond de admissie van hun kandidaat, Cornelis Smits.

Dit beroep op het gewoonterecht, waarop hun hele bewijsvoering uiteindelijk neerkwam, was echter maar zwak gefundeerd. De Antwerpse vikarissen maakten terecht de tegenwerping dat hun interventie bij kerkelijke benoemingen niet meer was geweest dan een beleefd verzoek. Waarom kwamen de leden van de raad immers telkens persoonlijk hieromtrent overleg plegen? Instanties die een werkelijk collatie-recht bezaten, zoals de abten van Tongerlo en de abdissen van Thorn, deden zoiets nooit.

Uiterst vaag bleven de kerkregenten tenslotte in het aangeven van de redenen waarom ze de persoon van Lambertus van Gils meenden te moeten afwijzen. Hun werkelijke bezwaar was waarschijnlijk dat ze in deze seminarie-professor een persoonlijkheid konden vermoeden die hun vaak bekritiseerde beleid wel eens krachtig zou kunnen weerstaan, maar deze overweging konden ze moeilijk naar voren brengen. Dat de man theologisch goed onderlegd was, moesten ze toegeven, maar, zo betoogden zij, voor een succesvol pastoraat was meer nodig. De benoemde moest ook door de parochianen worden aanvaard en wanneer iemand aan de gemeente werd opgedrongen, bestond er groot gevaar dat de vrede en de eenheid zou worden verstoord; ja, men moest vrezen dat de door hem beheerde kerk zou leeglopen en dat de gelovigen voortaan slechts de twee overige kerken zouden bezoeken.

Om deze sombere verwachting te ontzenuwen organiseerden de vikarissen een handtekeningen-actie onder de Bredase katholieken, waarvan het resultaat voor Van Gils gunstig uitviel. Pastoor Van Bedaff van de Waterstraatse kerk en kapelaan Van Teteringh van de Brugstraatse kerk verleenden hieraan volledige medewerking. Alleen pastoor Verlegh van de Nieuwstraat meende zijn steun daaraan te moeten onthouden; de reden daarvan is niet te achterhalen, een vriend van de kerkeraad was hij, gezien zijn uitlatingen bij andere gelegenheden, zeker niet.⁵

De kerkeraad moet hebben begrepen dat zijn positie niet bijzonder sterk was, zeker niet wanneer het ging om het afwegen der juridische argumenten. Zijn enige hoop kon gericht zijn op de bij de Haagse autoriteiten aanwezige neiging om zich in kerkelijke zaken te mengen en daarbij van het hiërarchisch standpunt af te wijken. Naast deze onzeker-

heid omtrent het te verwachten succes voelden de heren zich natuurlijk gehinderd door het pijnlijke bewustzijn dat hun houding in de eigen omgeving geen algemene instemming ontmoette. Ze constateerden immers dat „de jegenswoordigs heerschende onlusten hoe langer hoe meer toenemen, in zoo verre zelfs dat men zich niet ontziet fameuze geschriften ten nadeele der Regenten uit te stroijen”. Het een en ander zal wel de oorzaak zijn geweest waarom ze liever hun hoop stelden op de wellillendheid van een nieuwe bisschop. Ze deden daarom hun best om het proces te vertragen. Dit was inderdaad nog niet afgehandeld toen op 10 mei 1776 Jacobus Thomas Wellens, die professor was in Leuven, tot bisschop werd benoemd. De benoeming die was geschied door de Oostenrijkse regering, moest echter nog door Rome worden bekrachtigd. Dit geschiedde op 25 juli. Reeds kort daarna, in de eerste helft van augustus, nog vóór Wellens bezit had genomen van zijn zetel (dit gebeurde op 14 augustus) ging de kerkeraad hem in Leuven bezoeken. Men deed aan de bisschop — al of niet na onderhandelingen — een soort compromis-voorstel: men zou hem de vrijheid laten te benoemen wie hij wilde, mits dat niet Lambertus van Gils zou zijn. Waarop Wellens antwoordde dat hij niet bereid was enige conditie te aanvaarden, maar dat hij voor een goede pastoor zou zorgen als de raad van zijn juridische aktie volledig en onvoorwaardelijk af wilde zien. Wat de heren uiteindelijk beloofden te zullen doen.

Zo vlot ging hun dat echter niet af. Zelfs schijnen ze te hebben overwogen het proces toch voort te zetten. Nog op 3 september vroegen ze in Den Haag zes weken uitstel voor het indienen van hun repliek. De verwachting dat ze de bisschop tot een toegeeflijke houding zouden kunnen brengen, hadden ze blijkbaar nog niet opgegeven. Toen deze hen na zijn ambtsaanvaarding verzocht hem schriftelijk te bevestigen dat de door hen ondernomen aktie zou worden gestaakt, gaven ze hem wel de gevraagde toezegging, maar stelden daarbij opnieuw de voorwaarde die in Leuven al ter tafel was gebracht: „... mids dat aan ons niet werd toegesonden den persoon van de Heer Lambertus van Gils... om redenen ons daartoe moveerende”. Tevens voegde men daarbij het verzoek in het vervolg bij voorkomende pastoorsbenoemingen te worden gehoord: „Deese laaste periode, zo tekende men daarbij aan, stelt men

erbeij, om dat Kercken Regenten, so gulhartigh van haar recht afstaande, tenminste dat genoeghen souden hebben, en dickwils sij wel het beste die personen sijn kennende, blijvende het bovendien altoos maar een versoeck sonder verplighting”.

De bisschop, vermoedelijk alleen al geërgerd omdat de kerkeraad sprak over het afstaan van een recht, wenste noch de voorwaarde noch het verzoek te accepteren; hij eiste een andere verklaring waarin geen van beide voorkwam. Na een nieuw onderhoud met de bisschop gingen de Bredase bestuurders op 27 september tot de ondertekening daarvan over. Alleen Montens tekende niet, hij werd als „absent” vermeld.⁶ Ook andere gegevens wekken de indruk dat hij de drijvende kracht van het verzet was geweest. Men mag aannemen dat het verloop van de zaak voor hem een reden is geweest om ontslag te nemen; enige jaren later blijkt namelijk een andere vertegenwoordiger van de Montens-clan in de kerkeraad te zijn opgenomen: de advocaat Adam de Roy, die gehuwd was met Catharina Montens, vrouwe van Zuidewijn-Capelle, (en die daardoor de stamvader werd van het geslacht De Roy van Zuidewijn).⁷ Het lidmaatschap van het college bleef zo toch in de familie.

Op 1 oktober berichtte de bisschop dat hij de hem toegezonden akte van desistentie waarmee de kerkeraad zijn aanspraken introk, accepteerde. Hij zou zijn advocaat in Den Haag hiervan kennis geven en verzocht de Bredase heren hetzelfde te doen. Als dit geregeld was, zouden ze een pastoor krijgen.⁸

Lambertus van Gils had intussen reeds een benoeming aanvaard als pastoor in Dongen. Hij zal wel tot de overtuiging zijn gekomen dat een pastoraat in Breda, waar zijn benoeming de weerstand van een zo gevaarlijke zijde had opgeroepen, niet meer aantrekkelijk voor hem was. Hij zag dus van zijn rechten af. De bisschop had zodoende de vrije hand. Aanvankelijk schijnt hij van plan te zijn geweest een priester te benoemen die geheel buiten het conflict had gestaan. De parochie die deze daarvoor moest opgeven, wilde hij dan toevertrouwen aan Cornelis Smits, aangezien deze de leeftijd had voor een pastoorsbenoeming. Maar bij de bezetting van dit andere pastoraat vreesde hij weer moeilijkheden van de instantie die daarover het patronaatsrecht uitoefende. Bij gebrek aan

andere mogelijkheden — zijn keuze was beperkt, omdat hij een priester moest benoemen die afkomstig was uit het gebied der Republiek — besloot hij tenslotte het pastoraat te Breda toch maar te verlenen aan Cornelis Smits. Diens benoeming werd getekend op 19 oktober. Op 23 oktober ontving Smits de admissie van de Raad van State. Op zondag 25 oktober celebreerde hij voor de eerste maal in de Brugstraatse kerk.⁹

AANTEKENINGEN

- ¹ Archief Bisdom Breda III 3 Q. Aan deze bundel bescheiden (afkomstig van het bisdom Antwerpen) en aan de in hetzelfde archief aanwezige bundel III 34, nr. 68 (afkomstig van de R.K. Kerkeraad) zijn de gegevens voor deze bijdrage in hoofdzaak ontleend.
- ² G. C. A. Juten, *De parochiën in het bisdom Breda, Dekenaat Breda II* (Berg-op-Zoom, 1935) 164.
- ³ N. Ned. Biogr. Wb. II, 477.
- ⁴ Th. E. van Goor, *Beschrijving der Stadt en Lande van Breda* ('s-Gravenhage, 1744) 78.
- ⁵ Zie bijvoorbeeld zijn brieven in Archief Bisdom Breda III 3 G en III 4 O.
- ⁶ Archief Bisdom Antwerpen, Capsa Episcopatus 198 (3), Registrum beneficiorum 1771—1802, p. 136 vlg.
- ⁷ Y. H. M. Nijgh, „*Montens*”, *Jaarboek van het Centraal Bureau voor Genealogie*, XXII (1968) 61.
- ⁸ Archief Bisdom Breda III 33, nr. 50.
- ⁹ Gemeentearchief Breda Afd. III-103, Archief Sint-Barbaraparochie, manuale 3.630.13, p. 11.